

КОНЦЕПТ АГРЕСІЯ У КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ ТА МОВНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

Стаття присвячена визначенню ролі концепту агресія в концептуальній та мовній картинах світу в українській, російській та англійській мовах. Об'єм концепту агресія встановлюється на базі дефініцій тлумачних словників та даних психологічних й філософських джерел. У зіставлюваних мовах концепт агресія репрезентовано нейтральною, експресивною, емоційно-забарвленою, розмовною, застарілою та діалектною лексикою.

Мова є невід'ємним компонентом свідомості, її інструментом та виступає як посередник між людиною та концептуальною картиною світу, що відображує її у мовних формах. Під мовною картиною світу, вслід за Б.О. Серебренніковим, ми розуміємо уявлення про дійсність, що відображено у значенні слів [1]. Концептуальна картина світу розглядається як "представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу" [2: 259].

У лінгвістиці основною одиницею, що містить у собі мову та культуру в їх взаємопроникненні, є *концепт* (від латинського *conceptus* – "поняття"). *Концепт* визначається як відображення поняття, в результаті тісної взаємодії значення слова зі змістом поняття [3; 4]. Ключовими *концептами* культури Ю. Степанов вважає такі концепти, як *доля, сумління, воля, гріх, праця, час, простор, добро, зло* та ін. [3]. А. Вежицька досліджує метафізичні концепти *душа, істина, воля, дружба, доля, нудота* [5].

Дослідження концепту *агресія* є нерозробленою ділянкою в сучасній лінгвістиці. Тому мета поданої статті полягає у визначенні ролі концепту *агресія* в концептуальній та мовній картинах світу в українській, російській та англійській мовах. Досягнення цієї мети потребує вирішення наступних завдань: 1) аналіз дефініцій *агресія* в лінгвістичних словниках трьох зіставлюваних мов; 2) порівняння дефініцій, що подано в лінгвістичних словниках та джерелах філософських та психологічних наук; 3) встановлення ролі концепту *агресія* в концептуальній та мовній картинах світу народів різних етнокультур; 4) аналіз дефініцій слів і визначення лексики, що репрезентує концепт *агресія*.

Деякі вчені концепт розуміють як "посередника між словами та екстралінгвістичною дійсністю" та розглядають на двох рівнях: семантичному та концептуальному [6: 92]. На семантичному рівні концепт *агресія* є семантичною сутністю, архисемою в значенні слова, на підставі якої здійснюється відбір слів у лексико-семантичному полі (ЛСП) агресії. На концептуальному рівні концепт є одиницею ментальної мови, що приймає участь у формуванні концептосфери концепту ЛЮДИНА, у формуванні нових значень, смислів та концептів слів агресії в аспекті їх взаємодії у мовній картині світу. Розглянемо концепт *агресія*, його роль у формуванні концептуальної та мовної картин світу.

Концепт *агресія* є важливим структурним складовим концептуальної картини світу народів різних етнокультур. Дослідження семантики лексики агресії безпосередньо пов'язано з функціонуванням концепту.

Термін *агресія, агрессия, aggression* є похідним від латинського *aggressio*, що у перекладі означає "напад, захоплення території". У словнику іноземних слів *агресія* визначається як "незаконне, з погляду міжнародного права, застосування сили одним господарством проти другого, особливо озброєного нападу на інше господарство з метою захоплення його території, ліквідації незалежності, зміну політичного або соціального укладу, тощо".

Існуючі лінгвістичні словники відображають етимологічне значення цього концепту, що формує його ядро [4]. Наприклад, у словниковій дефініції В.Т. Бусела *агресія* тлумачиться як "неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації чи обмеження її незалежності" [7]. Аналогічне визначення міститься й у словнику С. Ожегова: *агрессия* – "вооруженное нападение одного или нескольких государств на другие страны с целью захвата их территорий и насильственного подчинения своей власти" [8]. Отже, в українській та російській мовах *агресія* є дією нападу з метою захоплення територій, тобто привласнення. У визначенні агресії української мови міститься результат – ліквідація та обмеження незалежності. Синонімічний ряд, що подано словами *напад, агресія, наліт, наскок, набіг, наїзд* дає підставу стверджувати, що *агресія* є нападом з метою нанесення пошкоджень, захоплення [9].

У визначенні агресії в російській мові включає результат дії агресії – неспровоковане насильне підкорення владі, що дозволяє включити у компонентний аналіз слова, що пов'язані з насильством. Включення до синонімічного ряду російської мови слів типу *нападение, налет, удар, наскок* (розм.) дозволяє констатувати, що *агресія* є нападом з застосуванням сили, що спрямована на захоплення, нанесення пошкоджень [10].

У тлумачному словнику англійської мови за редакцією А. Хорнбі *агресія* визначається як: "1) attacking; beginning of war; 2) instance of this" [11]. У словнику англійської мови World English Dictionary зареєстровані такі визначення слова *aggression*, як: 1) *attack*: hostile action especially a physical or military attack, directed against another person or country, often without provocation; 2) *hostile attitude or behaviour*: threatening behaviour or actions. Вживання слова *aggression* у синонімічному ряду *attack, invasion, assault, strike, raid, offensive, ambush* дає підставу вважати, що агресія є ворожею дією: нападом, нанесенням пошкоджень, тощо. Увійшовши до ужитку англійської мови через французьку на початку XVII століття, іменник *aggression* є похідним від дієслова *to aggress* зі значенням *to start a fight, to attack first, or begin a fight, argument or war*. Перші використання дієслова *to aggress* у англійському мовленні відносяться до кінця XVI століття. Дієслово *to aggress*, що було запозичено з латинської мови *aggress-* (*aggređi*) = *to approach, to attack*, увійшло до вжитку англійської мови через

французьку *aggressor*. Отже, в англійській мові *агресія* розглядається як дія ворожого фізичного або воєнного неспровокованого нападу, спрямованого як проти країни, так й проти людини.

Таким чином, концептом *агресія* є дія фізичного нападу з метою захоплення території в українській, російській та англійській мовах [8; 9], але в англійській мові об'єктом дії є як країна, так і людина.

Усвідомлення та членування людьми навколишнього агресивного світу "обумовлено не структурою їх мови, але дійсністю та діяльністю" [14]. Концепт *агресія*, що займає особливе місце в менталітеті сучасної людини-представника різних етнокультур, набуває наукового інтересу в зв'язку з різким загостренням міжнародних відношень, етнічними війнами, масовим тероризмом, катастрофами, насильними діями.

У філософії *агресія* розглядається поряд з такими поняттями, як *наси́льство*, *тероризм* [12; 13; 15; 16]. В. Остроухов називає *агресію*, *тероризм*, *наси́льство* "соціально-історичним феноменом", "явищем соціальним, соціально-правовим, різновидом злочинницької (кримінальної) діяльності" [13: 198]. Сучасна епоха визначається як період "самих жорстоких насильних дій і терору, ...страждань та погибелі мільйонів людей" [13], як "століття неспокою та насильства" [12].

Під *агресією* в психології розуміють "спричинення пошкоджень або нанесення образ" [17]; інстинктивну поведінку [18]; вроджене прагнення до смерті та руйнування [19]; набуту соціальну поведінку [20]. Розенцвейг розглядає *агресію* як "наступ, рух уперед або проти чого-небудь з метою підтримати виживання" [21: 18]. До основних типів *агресії* психологи відносять фізичну / вербальну *агресію* [22; 18]. Беручи до уваги соціальні, психологічні та ідеологічні фактори дослідження *агресії*, дамо робоче визначення *агресії*: *агресія* – дія нападу, що спрямована на порушення фізичної або психічної цілісності людини.

У лінгвістиці проблема *агресії* розглядалась в конфліктному дискурсі [24], а також вербальна (інвективна) *агресія* – як засіб висловлювання емоцій [25]. Увага лінгвістів була спрямована на дослідження юридичних аспектів мови [26], зокрема, проблеми дослідження агресивного тексту як одного з його типів [27]. Незважаючи на існуючі роботи, концепт *агресія* залишається мало вивченим у лінгвістиці. У працях сучасних вчених констатується факт зростання слів *агресії* в міжособистісних та соціальних відношеннях, що зареєстровано у тлумачних словниках, словниках жаргонізмів [28: 240].

Результати дослідження семантики лексики *агресії* у співвідношенні з досліджуванним концептом знаходять підтвердження в лексичних значеннях словникових статей української, російської та англійської мов, наприклад: *помордувати*, *поколюшматити*, *розтрити*, *побити*, *прибити*, *перебити*; *to bump sb off*, *to work someone over*, *to spoil sb* [7; 8; 9; 11; 29].

Психолінгвістичні спостереження матеріалів сучасної преси дозволяють встановити такі "детермінанти" концепту *агресія* – слова *агресії* [17]:

- лексичні одиниці, семантично пов'язані в суспільній свідомості з агресивними діями, наприклад: *жертва*, *звірська*, *вбивство*, *гвалтівник*, *маньяк*, *побити*, *мучити*, *біль*, *страх*, *труп*, *ніж* (як знаряддя вбивства);

- вільне сполучення слів, що репрезентує яскравий опис акту *агресії*, типу: *розтерзане тіло*, *звірська вбитий*, *жахливо звалтована*;

- нейтральні слова, що не пов'язані в суспільній свідомості з насильством, у контексті набувають агресивну забарвленість: *достати з погребу* (закривавлену людину), *увіткнути лопату / ніж у (спину)*.

У лексичному складі досліджуваних мов слова *агресії* подані наступними лексико-граматичними класами слів:

- дієсловами власно фізичної або психічної дій, напрямки яких семантично пов'язані з іменем концепту *агресія* та набувають агресивну оцінку в певному контексті [31]: *лунити*, *дубасити*, *вбивати*, *тонити*; *зарезати*, *бити*, *убити*, *добити*, *грабити*, *похитити*; *to kill*, *to beat*, *to fight*, *to shoot down*;

- іменниками – найменуваннями *агресії* *пограбунка*, *знівчення*; *убийство*, *воровство*; *murder*, *destruction*, найменуваннями суб'єктів *агресії* *терорист*, *вбивця*; *грабітель*, *маньяк*; *blackmail*, *streeter*, знарядь *агресії* – злочину *гвинтівка*, *пістолет*; *нож*, *топор*; *knife*, *whip*;

- прикметниками, що характеризують джерело дії *агресії*: *руйнівний*, *поранений*; *побитий*, *убитий*, *разрушительный*; *fiendlike*, *devastating*, *hard-fought*.

Аналіз мовного матеріалу преси показав, що концепт *агресія* має високий ступінь вибірконості до імен *агресії* – дієслів та віддієслівних найменувань.

Розглянемо результати аналізу використання слів, що належать до концепту *агресія*, у лінгвістичних джерелах зіставляваних мов. У словниках досліджуваних мов [9; 10; 29; 32; 33] *лексика агресії* подана такими шарами, як: *нейтральна лексика*, *експресивна* та *емоційно-забарвлена*, *розмовна*, *книжна лексика*, *неологізми*, *архаїзми*, *діалектизми*.

За даними словників синонімів нейтральне слово у складі синонімічного ряду є основним, тобто домінантою, типу *бити*, *зруйнувати*, *вкрати* в українській мові; *бити*, *разрушить*, *украсть* в російській мові; *to beat*, *to destroy*, *to steal* в англійській мові.

В лексичній системі мови нейтральна дієслівна лексика зі значенням дії є центральною одиницею реалізації імені концепту *агресія*, що іменує руйнівну діяльність, оскільки дієслово є первинним ім'ям агресії [31]. До числа центральних лексичних одиниць відносяться також й віддієслівні найменування типу *бійка*, *битва*, *a fight*; агенту *агресії* – *вбивця*, *убийця*, *killer*; характеристика агресивної дії – *зруйнований*, *разрушенный*, *destroyed*. Така лексика позбавлена стилістичної забарвленості [7; 10; 33] та складає 6 % / 7 % в українській й російській мовах та 4 % в англійській мові.

Експресивна, емоційно-забарвлена лексика формує ближню периферію [33]. Основною характеристикою лексики *агресії* є її заперечлива експресивно-емоційна оцінка. Слова *полосувати*, *прасувати*, *огріти*;

исхлестать, исполосовать, выдрать, отмузить; to buffet, to baste, to trash наділені заперечливою оцінкою та утворюють одночасно шар розмовної лексики агресії, що складає 58 % / 66 % в українській й російській мовах та 56 % в англійській мові.

Розмовну лексику агресії подано загальним вокабуляром, просторіччям та спеціальною лексикою: сленгом, жаргонізмами, професіоналізмами, вульгаризмами, діалектними та контекстуальними словами. Розмовна лексика агресії типу *торсонутти, поквитатися, to brown smb off*, складає 35 % в українській мові, 26 % в російській, та 39 % в англійській мові.

Діалектна лексика, неологізми, застаріла лексика типу *гайнувати, розпинатель; ликвидировать, пустошить; purloin* утворює дальню периферію. Такі слова агресії характеризуються низькочастотністю, загальний об'єм складає не більш 1 % як в українській, російській мовах, так і в англійській мові.

Слід зазначити, що лексика агресії, яка формує ближню та дальню периферію, є емоційно забарвленою та підлягає подальшому вивченню в системі коннотативних компонентів значення лексики агресії.

У фактичному матеріалі вибірки дослідження концепт *агресія* подано різним набором вербальних знаків – слів агресії, таких як дієслова, іменники, прикметники. Їх об'єм складає 3493 слів в українській мові; 3530 слів у російській мові та 3220 слів в англійській мові.

Проблема агресії є частиною емоційного досвіду індивіду, його внутрішнього стану. Тому компонентний аналіз дозволяє включити до галузі аналізу лексики агресії слова, що називають емоційний стан індивіду – стан агресивності, жорстокості, злості. Наприклад, слова, що зареєстровані у словниках синонімів, типу *агресія, злість, лють, розлютованість, ярість, скаженість* [9], *агрессия, злость, яд, желчность, дьявольство, свирепость, кровожадность* [33], *aggression, violence, brutality, ferocity, savagery* [29] є засобом іменування емоційного стану людини, його "звір'ячого" початку [34]. Емоції гніву, огиди розглядаються не тільки як відношення до тенденції дії, але й як форму готовності до дії. Як справедливо відзначає А. Клизовський, "... істинне зло породжується людським розумом" та походження агресії як прояву зла пов'язане з людиною, яка "роз'єднала себе з природою". Зло А. Клизовський називає "збільшеним добром, породженням людського себелюб'я та жадності" [35: 218]. Поряд із цим, прояв зла, агресії є "настільки значним фактором" у житті та еволюції людства, що залишає цей фактор без уваги – "злочинно проти самого себе" [35: 229].

Таким чином, концепт *агресія* займає особливе місце в концептуальній та мовній картинах світу народів різних етнокультур. Мова як невід'ємний компонент свідомості людини фіксує елементи структури концепту *агресія* в дефініціях тлумачних словників. Аналіз лексики концепту *агресія* в синонімічних словниках дозволяє стверджувати, що більшість цієї лексики є емоційно забарвленою та подана розмовними шарами лексики в українській, російській та англійській мовах. У слові як знакові закладено номінативну цінність мікротексту, бо в останньому укладена семантика знака, його смисловий зміст, що відображає в номінації агресії різні аспекти агресивної діяльності індивіду. Як елемент мовлення слово має комунікативний статус, оскільки уточнює, доповнює відтінки значення в контексті.

Визначення ролі концепту *агресія* у концептуальній та мовній картинах світу в українській, російській та англійській мовах є важливою частиною дослідження функціонально-семантичних аспектів, бо саме цей етап дозволив розглянути функціонування цього концепту в мовах різних етнокультур та передбачає дослідження семантики лексики агресії на різних етапах аналізу: компонентному та словотворчому, ономазіологічному та когнітивному. Тому перспективним вважається дослідження структури концепту *агресія* в рамках лексико-семантичного поля. Словотворчий аналіз не є для нас самоціллю, але готує результати аналізу для ономазіологічного та когнітивного аналізу. Отже, когнітивний аналіз є кінцевим етапом дослідження функціонально-семантичних аспектів лексики агресії та визначення концептосфер, що приймають участь у формуванні концепту ЛЮДИНА в українській, російській та англійській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
3. Степанов Ю.С. Имя в теории культуры: неслучайность именования // Имя: слово, словосочетание, предложение, текст. – К.: Институт системных исследований, 1993. – С. 21-49.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2002. – 191 с.
5. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 386 с.
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Наука, 1996. – 245 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 / За ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2001. – 1425 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов. – М.: Рус. язык, 1991. – 917 с.
9. Словник синонімів української мови: В 2-т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – 567 с.
10. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: Практ. справочник. – М.: Рус. яз., 1989. – 600 с.
11. Hornby A., Cowie A., Gimson A. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 1037 p.
12. Румянцев Т.Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке. – Минск: Университетское, 1991. – 148 с.
13. Остроухов В. Філософські проблеми дослідження насильства і терору. – К.: Укр. центр дух.культури, 2005. – 246 с.
14. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.

15. Фуркало В.І. Філософський аналіз проблеми насильства в суспільному розвитку: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 1998. – 19 с.
16. Поллинг Брюс. Энциклопедия скандалов: от Байрона до наших дней. – М.: Вече, Персей, 1997. – 496 с.
17. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2000. – 352 с.
18. Lorenz K. On aggression. – L.: Methuen & C, 1970. – 217 p.
19. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
20. Fromm E. The anatomy of human destructiveness. – N.Y.: Dutton, 1975. – 229 p.
21. Rosenzweig S. Towards a comprehensive definition and classification of aggression // Multidisciplinary approaches to aggression research. – Amsterdam: Elsevier, 1981. – P. 129-217.
22. Buss A. The Psychology of aggression. – N. Y.: Dutton, 1961. – 260 p.
23. Jay T. Why we curse. A neuro-psycho-social theory of speech. – Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins Publishing C, 1999. – 278 p.
24. Фадеева О.В. Стратегії й тактики конфліктного дискурсу (на м-лі сучасної англ. мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 23 с.
25. Жельвис В.И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. – М.: Ладомир, 2001. – 349 с.
26. Голев Н.Д. Юридизация естественного языка как лингвистическая проблема // Юрислингвистика – 2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 8-40.
27. Репина Е.А. Агрессивный текст как тип текста // www.textology.ru/public/agress.html. 2000
28. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой Масс-Медия. – СПб: Златоуст, 1999. – 319 с.
29. Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary / By D. Summers. – Harlow: Longman, 1998. – 1587 p.
30. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского языка // Язык и социальная среда: Межвуз. сб. научн. тр. / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский гос. тех. ун-т, 2000. – Вып. 2. – С. 4-16.
31. Степанов Ю.С. Концепт "причина" и два подхода к концептуальному анализу языка // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1992. – С. 3-11.
32. Англо-русский синонимический словарь. / Под ред. Ю.Д. Апресяна. – М.: Рус. язык, 1988. – 543 с.
33. Евгеньева А. Словарь синонимов: Справ. пособие. – Л.: Наука, ЛО, 1975. – 648 с.
34. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
35. Клизовский А. Основы миропонимания новой эпохи. – Рига: Виеда, 1991. – Т. 3. – 286 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.04. 2007 р.

Крамчанинова Е.В. Концепт агрессия в концептуальной и языковой картинах мира.

Статья посвящена изучению роли концепта агрессия в концептуальной и языковой картинах мира. Объем концепта агрессия определяется на базе дефиниций толковых словарей и данных психологических и философских источников. В сопоставляемых языках концепт агрессия представлен нейтральной, экспрессивной, эмоционально-окрашенной, разговорной, устаревшей и диалектной лексикой.

Kramchaninova O.V. The concept aggression in the conceptual and the language pictures of the world.

The article is devoted to the investigation of the concept aggression in the conceptual and the language pictures of the world. The volume of the concept is defined on the basis of the definitions of the explanatory dictionaries and the results of the psychological and philosophical sources. In the languages compared the concept aggression is represented by the neutral, expressive, emotionally-coloured, old and dialectal vocabulary.